

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ПОНЯТТЯ

УДК 811.112.2–27

Ігор Горошкін

У статті на основі аналізу фахової літератури уточнено поняття мовної особистості перекладача, через систематизацію підходів до вивчення мовної особистості виокремлено основні параметри характеристики цього поняття. Автор простежує кореляцію дефініцій мовна особистість, вторинна мовна особистість, мовна особистість перекладача.

Ключові слова: мовна особистість перекладача, типи мовної особистості, підходи до вивчення мовної особистості.

В статье на основе анализа специальной литературы уточнено понятие языковой личности переводчика, через систематизацию подходов к изучению языковой личности выделены основные параметры характеристики этого понятия. Автор прослеживает корреляцию дефиниций языковая личность, вторичная языковая личность, языковая личность переводчика.

Ключевые слова: языковая личность переводчика, типы языковой личности, подходы к изучению языковой личности.

In the article specified the concepts of linguistic identity of interpreter on the basis of analysis of the professional literature, Singled out the basic parameters of the characteristics of this concept through systematization of approaches to the study of linguistic identity. The author traces the correlation of definitions linguistic identity, language secondary linguistic identity, linguistic identity of interpreter.

Keywords: linguistic identity of interpreter, types of linguistic identity, approaches to study of linguistic identity.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження мови довгий час не враховували антропоцентричний чинник. Зміна наукової парадигми, а відтак посилення уваги до вивчення проблеми носія мови актуалізувала дослідження, що мають яскраво виражену прагматичну орієнтацію. Мовна особистість — це наскрізна ідея, що, «як показує досвід її аналізу та опису, пронизує всі аспекти вивчення мови й водночас руйнує межі між дисциплінами, які вивчають людину, оскільки неможливо вивчати людину поза її мовою» [7, с. 3].

Актуальність нашої розвідки зумовлена, з одного боку підвищенням інтересом до проблем формування мовної особистості, з іншого — необхідністю розв'язання окреслених, проте не вирішених проблем формування мовної особистості перекладача.

Мета статті — на основі аналізу фахової літератури уточнити поняття мовної особистості перекладача з урахуванням новітніх досліджень, виокремити основні параметри характеристики поняття — передбачає розв'язання низки **завдань**

- систематизувати підходи до вивчення мовної особистості;
- простежити кореляцію понять «мовна особистість», «вторинна мовна особистість», «мовна особистість перекладача».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Дефініція «мовна особистість» була запроваджена російськими лінгвістами (В. Виноградов, Г. Богін, Ю. Караулов). В. Виноградов спроектував її на мову письменника, відображену в художньому тексті, таким чином, запропонувавши шляхи вивчення

особистості автора й особистості персонажа. Одним із перших поняття «мовна особистість» розробляв Г. Богін. Ним створено п'ятирівневу модель, у якій розглядав людину крізь призму її «готовності робити мовленнєві вчинки, створювати й приймати витвори мовлення» [2, с. 3].

Перший рівень — рівень правильності, що передбачає знання досить великого лексичного запасу й основних закономірностей мови, дозволяє тим самим будувати висловлювання й продукувати тексти відповідно до елементарних правил мови.

Другий — рівень інтеріоризації — містить уміння реалізовувати й сприймати висловлювання відповідно до елементарних мовних правил.

Рівень насиченості виокремлено з точки зору відображення в мовленні всього різноманіття, багатства виражальних засобів фонетики, лексики, граматики.

Рівень адекватного вибору оцінюється з точки зору відповідності використаних мовних засобів сфері спілкування.

Рівень адекватного синтезу враховує відповідність породженого автором тексту всьому комплексу змістових і комунікативних завдань, покладених у його основу. [2, с. 1–15].

Ю. Караулов розвинув це поняття й доповнив його новим змістом, називаючи мовною особистістю «сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею текстів, що розрізняються: а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цілеспрямованістю» [6, с. 4]. Дослідник розробив ієрархічну модель мовної особистості, виокремлюючи в ній три рівні: 1) вербально-семантичний; 2) лінгвокогнітивний; 3) мотиваційний [7].

Т. Винокур, аналізуючи як термінологічне словосполучення «мовна особистість», наголошує на його комунікативно-діяльнісному й індивідуально-диференціюючому змісті» [4, с. 11].

Вітчизняна дослідниця Л. Струганець називає мовною особистістю, виражену в мові (текстах) і через мову реконструйовану в основних своїх рисах на базі мовних засобів, яка акумулює в собі психічний, соціальний, культурний, етичний та інші компоненти, переломлені через її мову, її дискурс [15, с. 10].

В. Маслова, спираючися на модель Ю. Караулова, доходить висновку, що кодування й декодування інформації відбувається за взаємодії

трьох рівнів комунікативного простору особистості — вербально-семантичного, когнітивного й прагматичного» [10, с. 118]. На думку дослідниці, рівнева модель мовної особистості відображає узагальнений тип особистості, конкретних особистостей у певній культурі може бути багато, відрізняються вони варіаціями значущості кожного рівня в складі особистості. За В. Масловою, мовна особистість — це «багаторівнева й багатокомпонентна парадигма мовних особистостей» [10, с. 119]. Мовленнєву особистість лінгвіст розуміє як мовну особистість у процесі реального спілкування, тобто в діяльності. При цьому виявляється як національно-культурна своєрідність мовної особистості, так і національно-культурна специфіка спілкування» [10, с. 119].

В. Маслова визначає структуру мовної особистості таким чином:

Перший компонент — ціннісний, компонент змісту виховання (система цінностей, життєвих смислів).

Культурологічний компонент, тобто рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови.

Особистісний компонент, тобто те індивідуальне, глибинне, що є в кожній людині» [10, с. 119]. Таким чином, дослідниця наголошує на соціальній природі мовної особистості, визначаючи при цьому індивідуальний складник. Кожна мовна особистість формується в соціумі, засвоюючи мовні засоби, мовні багатства, традиції мовної культури.

Ф. Бацевич пропонує таке визначення: «Мовна особистість — індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» [1, с. 188].

Л. Засєкіна у трактуванні мовної особистості за основу бере визначення особистості як конкретної людини з індивідуально-своєрідними розумовими, мотиваційно-вольовими властивостями. Відтак індивідуальність будь-якої особистості визначає особливостями організації її пізнавальної, емоційної та мотиваційної сфер. Другий складник дослідниця вважає похідним від мови й розглядає не лише як сукупність знаків, підпорядкованих мовним законам фонології, лексики, граматики, прагматики, а, передусім як засіб психічного відображення, узагальнення й перетворення дійсності, що має як колективне, так і індивідуальне начало [5].

У сучасному розумінні мовна особистість — це комунікативна особистість, що є «узагальненим образом носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, настанов і поведінкових реакцій» [6].

Як бачимо, поняття мовної особистості розвивається в різних аспектах — комунікативному, когнітивному, соціокультурному, національному. Позиція дослідників залежить від ракурсу вивчення проблеми — з позиції особистості чи з позиції мови. Проте попри різні підходи до вивчення проблеми спільним у наведених визначеннях є виділення провідної якості мовної особистості — вільне володіння мовними засобами в усіх життєвих ситуаціях, сформоване почуття відповідальності за власну мовленнєву поведінку, наявність соціокультурних знань, сформованість ціннісних орієнтацій. Організація мовної особистості містить комплекс лінгвальних і позалінгвальних чинників, що загалом відображають картину світу.

На нашу думку, вдалою є спроба Т. Космеди узагальнити наявні визначення. На її думку, «мовна особистість — це складний понятійний конструкт, який у науковій лінгвістичній літературі розглядають як узагальнений багаторівневий образ репрезентанта відповідної ментально-культурно-комунікативної мовної спільноти» [8, с. 70].

Проблема формування мовної особистості перебуває в полі зору багатьох наук: лінгвістики, етно-, соціо-, психолінгвістики, психології, дидактики, філософії, лінгводидактики тощо. Найбільш чутливо на зміни в лінгвістиці реагує методика. Оскільки освітня мета формується за межами навчальних закладів, до того ж завжди занурена в соціальний контекст, нині гострою є потреба в розробленні технологій формування мовної особистості учня, студента. Таким чином умови, шляхи, принципи формування мовної особистості стають предметом дослідження в методиці.

На сучасному етапі феномен мовна особистість лінгводидакти розглядають у таких напрямках: формування мовної особистості дошкільника (А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, О. Трифонова та ін.), розвиток мовної особистості школяра (Н. Голуб, Л. Давидюк, Л. Мамчур, А. Нікітіна, М. Пентилюк, Т. Симоненко, Г. Шелехова та ін.), удосконалення мовної особистості студента (Ж. Горіна, І. Дроздова, О. Копусь, Т. Мельник, Л. Паламар, Л. Рускуліс та ін.). М. Пентилюк визначає, що основою формування будь-якої мовної особистості є розвиток індивідуальних

якостей мовотворчості, забезпечення вільного самовираження особистості, виховання патріота України [12, с. 53].

На особливу увагу заслуговують дослідження, присвячені національно свідомій мовній особистості (О. Біляєв, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Т. Симоненко та ін.). Т. Симоненко визначає національно-мовну особистість «як людину, що має добрі лінгвістичні знання з мови в поєднанні з її національними особливостями, володіє високим рівнем комунікативних умінь та мовною стійкістю, любить і поважає мову свого народу, вважає її частиною свого світогляду та світосприйняття» [14, с. 11].

Останнім часом у соціології активізувався термін «еліта». Термінологічна дифузія спричинила проникнення його і в теорію культури мовлення, що зумовило проблему визначення мовних характеристик особистості як носія певних культурних і духовних цінностей.

Сучасна наука досі не виробила єдиного підходу до класифікації типів мовної особистості. Т. Космеда зазначає: «Мовну особистість сьогодні вивчають, ґрунтуючись на системі різних критеріїв, зокрема враховуючи досягнення не лише традиційного мовознавства, але й психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, тобто базуючись на міждисциплінарному підході, крізь призму сучасної поліфункційної інтерпретативної лінгвістики. Саме при такому підході можна створити відсутню на сьогодні всебічну, комплексну типологію мовної особистості» [8, с. 38]. Ф. Бацевич [1], наголошуючи на актуальності проблеми мовної особистості, її типології, найприйнятнішою вважає класифікацію Ю. Караулова, де структуру мовних особистостей визначено залежно від рівнів: вербально-семантичного, когнітивного та прагматичного [7, с. 188].

Іншими класифікаційними ознаками є соціопсихологічна сутність людини і її втілення в тексті, сукупність характеристик поведінки, особистісні риси індивідів, стилі спілкування тощо. Процес формування мовної особистості неможливий без урахування теорії культури мовлення. О. Сиротиніна виділяє типи мовленнєвих культур відповідно до сфер використання літературної мови: 1) елітарна; 2) середньолітературна; 3) літературно-розмовна; 4) фамільярно-розмовна; 5) просторічна; 6) професійно-обмежена [15]. Соціолінгвістичні класифікації побудовані за гендерною й віковою ознаками (Н. Лемяскіна, В. Харченко, Є. Чернишова).

Останнім часом зростає кількість розвідок, присвячених мовній поведінці особистостей, що зумовлена їхньою професійною діяльністю: педагогів (А. Габідулліна, Н. Голуб, Т. Космеда, Л. Мацько, А. Нікітіна, М. Пентиліук, О. Семенов, Т. Симоненко та ін.), економістів (І. Дроздова, Д. Сизонов, С. Хоцькіна, І. Ярощук та ін.), політика (О. Бакумова, О. Луньова, Л. Селіверстова) та ін. Л. Мацько, характеризуючи людей різних психо-соціальних типів, продуктивною і перспективною для держави вважає групу «самоактуалізованих людей у соборному соціумі», тобто людей, для яких власні цінності й інтереси й цінності всього суспільства однаково важливі, гарно узгоджуються [11, с. 22]. Очевидно, що без урахування національно-культурного компонента неможливо створити як ефективну модель розвитку національної мови, так і оптимальну модель її носія.

У зв'язку з інтеграцією України до європейського простору зростає потреба на формування полікодової мовної особистості. Знання іноземної мови стає важливим підґрунтям для особистих, культурно-професійних, економічних контактів у сучасному світі.

Як зазначає О. Бушев, «показовим є інтерес, що демонструє філологічна наука не стільки до системи мов, як до носія мови в сучасних умовах» [3, с. 4]. Викликають інтерес дослідження, присвячені питанням міжкультурної комунікації (І. Бахов, С. Тер-Мінасова та ін.), мультикультуралізму (В. Малахов).

Психолого-педагогічні дослідження розглядають навчання іноземних мов як процес особистісного розвитку в контексті міжкультурної комунікації. Суспільству потрібні фахівці з міжнародного та міжкультурного спілкування, компетентність яких не обмежується лише знаннями мови. У зв'язку з цим збільшилася кількість досліджень, присвячених вторинній мовній особистості. За А. Плеховим, це «комунікативно активний суб'єкт, здатний тією чи тією мірою пізнавати, описувати, оцінювати, перетворювати навколишню дійсність і брати участь у спілкуванні з іншими людьми засобами іноземної мови в іншомовно-мовленнєвій діяльності» [13]. На думку О. Бушева, мовна особистість перекладача — це «комбінація мовної, мовленнєвої, соціокультурної, перекладацької компетенцій і певних особистісних здібностей (аналітична, креативна, емоційна компетенції)» [3, с. 92]. Автором запропоновано багаторівневу характеристику професійного перекладача: індикатором першого

рівня є знання вокабул, нормативності, правил граматики, орфографії. Далі — уміння оперувати цілим текстом, словниками, Інтернетом. Комунікативна характеристика — це вільне володіння жанрово-стильовою палітрою мовлення, мовленнєвими формулами. Дискурсивну характеристику науковець ототожнює з тематичною, розуміючи під нею володіння різними дискурсами, темами. Культурологічну характеристику визначає як усвідомлення особливостей презентації феноменів своєї й чужої культур, роботи в міжкультурному просторі. [3]

До елітарного типу мовних особистостей відносить мовну особистість перекладача Л. Тарнаєва, оскільки перекладач має здатність до створення писемного й усного тексту будь-якого функційного стилю [17, с. 67].

Нам імпонує концепція гармонійного перекладацького світогляду, розроблена Л. Кушніною, М. Силантьєвою. На їхню думку, перекладач, «створюючи текст для іншої мовної особистості, сам набуває рис елітарної мовної особистості, перетворюючи й удосконалюючи себе й довкілля, оточуючих людей. Вони визначають перекладача як вторинну мовну особистість, оскільки він не створює смисли, а лише транслює їх. Разом з тим у межах синергетики перекладу визнають ідею прирощення смислу, що реалізується вбудь-якому якісному перекладі» [9, с. 74].

Вторинна мовна особистість є продовженням первинних, або базової мовної особистості, сформованої на основі рідної мови. Отже, перекладач як вторинна мовна особистість знаходиться на перетині щонайменше двох культур, є соціокультурним посередником між ними, тому повинен добре знати особливості кожної з них.

Вторинну мовну особистість повинен відрізняти більш високий рівень розвитку мовленнєвих операцій, що виявляється через комунікативні якості мовлення, насамперед багатство, правильність, логічність, точність, ясність, чистота, переконливість, виразність, впливовість, естетичність. Особливе місце відводиться знанням соціокультурних відомостей країн, мови яких вивчаються студентами; сформованість стійких умінь і навичок самоконтролю.

Таким чином, під мовною особистістю перекладача розуміємо вторинну мовну особистість елітарного типу, здатну пізнавати, описувати, оцінювати, перетворювати навколишню дійсність, ефективно спілкуватися засобами іноземної мови в іншомовній дискурсній діяльності.

Ефективне формування такої особистості забезпечує врахування всіх підходів: лінгвістичного, психологічного, лінгводидактичного, педагогічного, соціокультурного, мультикультурного та ін.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні структури мовної особистості перекладача й виокремленні педагогічних умов формування мовної особистості студентів-майбутніх перекладачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 344 с.
2. Богин Г.И. Противоречия в процессе формирования речевой способности / Г.И. Богин. — Калинин: КГУ, 1977. — 84 с.
3. Бушев А.Б. Языковая личность профессионального переводчика: научное издание / А.Б. Бушев. — Тверь: ООО «Лаборатория деловой графики», 2010. — 265 с.
4. Винокур Т.Г. К характеристике говорящего. Интенция и реакция // Язык и личность: [Сб. ст.] / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Отв. ред. Д.Н. Шмелев — М.: Наука, 1989. — С. 11–23.
5. Засекина Л. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=76&c=1839>
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. — Волгоград: Перемена, 2002. — 477 с.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. — М.: Наука, 2006. — 263 с.
8. Космеда Т.А. Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія / Тетяна Анатоліївна Космеда. — Дрогобич: Коло, 2012. — 372 с.
9. Кушнина Л.В., Силантьева М.С. Языковая личность переводчика в свете концепции переводческого пространства // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. — 2010. Вып. 6 (12). — С. 71–75. Режим доступа http://www.rfp.psu.ru/archive/6.2010/kushnina_silantjeva.pdf
10. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 208 с.
11. Мацько Л.І. Матимемо те, що зробимо: До питання формування мовної культури // Дивослово. — 2001. — № 9.
12. Пентилюк М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. — К.: Ленвіт, 2011. — 334 с.
13. Плехов А.Н. Психологические условия развития вторичной языковой личности преподавателя-лингвиста: автореф. дис. ...канд. психол. наук. — Н.Новгород, 2007. — 23 с.
14. Симоненко Т.В. Формування національно-мовної особистості на уроках української мови в 5–7 класах. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Т. В. Симоненко; Ін-т педагогіки АПН України. — К., 2000. — 16 с.
15. Сиротинина О.Б. Устная речь и типы речевых культур / Ольга Борисовна Сиротинина // Русистика сегодня. — 1995. — № 4. — С. 3–7.
16. Струганець Л.В. Теоретичні основи культури мови: Навч. посіб. для студентів філол. фак-тів вузів України. — Тернопіль, 1997. — 96 с.
17. Тарнаева Л.П. Концепции языковой личности в контексте проблем переводоведения / Л.П. Тарнаева // Вестник Ленинградского университета. — 2008. — № 2 (13). — С. 55–68.

Методист

Перший і єдиний професійний журнал для методичних служб усіх рівнів. Журнал ознайомить Вас із корисною інформацією, цифрами та фактами в галузі освіти. У рубриці «Вкладка» на допомогу методисту подано робочі зошити, глосарії, програми.

Виходить 1 раз на місяць. Обсяг — 80 сторінок

Індекс

91497

Вартість передплати:

на 1 міс. — 34,50 грн
на 6 міс. — 07,00 грн
на 12 міс. — 414,00 грн

Директор школи

Всеукраїнська інформаційно-методична газета: практична допомога директору школи в повсякденній роботі.

Містить зразки наказів та інших управлінських рішень, внутрішній контроль, досвід роботи громадських органів управління навчальним закладом тощо. За сприяння МОН України.

Виходить 2 рази на місяць. Обсяг — 68 сторінок

Індекс

40691

Вартість передплати:

на 1 міс. — 31,49 грн
на 6 міс. — 188,94 грн
на 12 міс. — 377,88 грн